

הרב יצחק דביר

המאה בכשרות רגילה

הקדמה

לפני שנה לערך נוצר בשוק החלב בישראל מחסור גדול בחמאה. המחסור הורגש היטב אצל כלל הצרכנים, אך צרכני המהדרין חוו אותו ביתר שאת, מפני שהשווקים התמלאו בתחליפים בכשרויות שונות, שחלקן אינן ברמת מהדרין. וכאן עולה השאלה: האם באמת ישנו צורך להקפיד על 'מהדרין' גם בחמאה?

א. אתגרי הכשרות בחמאה

להבדיל ממוצרי חלב שונים, תהליך ייצורה של החמאה פשוט ואינו דורש עירוב של חומרי עזר או מגבנים שונים. את שומני החמאה הנוצרים מאליהם מפרידים מן החלב באמצעים מכניים (ניעור חזק או צנטריפוגה), אוספים אותם ודוחסים אותם, וכך נוצרת קוביית חמאה. הסוגיות ההלכתיות שאיתן אנו נפגשים בחמאה הן כדלהלן.

1. חמאת נוכרי

חכמים אסרו לשתות חלב שנחלב על ידי גוי, מחשש שיערבב בו תערובות שאינן כשרות.¹ הפוסקים נחלקו אם גם חמאה כלולה בגזרה זו, או שמא עליה לא נגזרה הגזרה. למעשה פסק ה'שלחן ערוך' (יו"ד סי' קטו סעי' ג):

החמאה של עובדי כוכבים, אין מוחין לאנשי המקום שנוהגין בו היתר. ואם רוב בני המקום נוהגים איסור, אין לשנות...

בחו"ל ישנן קהילות שונות שנוהגות היתר בחמאת גויים. לעומת זאת רבים בארץ ישראל מקפידים לאכול חמאה שיוצרה על ידי יהודים בלבד. מי שמעוניין לשנות (לקולא) את מנהגו צריך לערוך 'התרת נדרים' אצל תלמיד חכם הבקיא בכך.

2. תערובות נוספות

בחמאה טהורה ישנו רכיב אחד: חלב (שמנת החלב), אך עם התפתחות תעשיית המזון מיוצרות גם חמאות המועשרות ברכיבים נוספים: תרבית לקטית, לקטוז, סידן לקטי, חלבוני חלב וכו'. רכיבים אלו אינם בגדר חמאה אלא בגדר חלב עכו"ם או גבינת עכו"ם, שלדעת פוסקים רבים הם אסורים באכילה.² לעיתים מוסיפים לחמאה שמן, כדי שתהיה רכה יותר למריחה, וגם הוא זקוק להכשר טוב.

1. שו"ע, יו"ד סי' קטו, סעי' א.

2. ראה מאמרנו 'רכיבי חלב עכו"ם', אמונת עתיך 122 (תשע"ט), 85-89.

3. ניתוחי פרות

הכלל המוביל בכשרות מאכל היוצא מן החי: 'היוצא מן הטמא טמא והיוצא מן הטהור טהור'.³ על פי כלל זה הסיקו חכמים שבהמה שיש בה מום רפואי מסכן חיים (טרפה), כיוון שהיא אסורה באכילה - אף חלבה אסור בשימוש.⁴ בדרך כלל רק לאחר השחיטה מתגלה אם הבהמה טרפה, אך בימינו ישנם טיפולים וטרינריים כירורגיים שעלולים להטריף את הבהמה בחייה ולאסור את השימוש בחלב. עם השנים חל שיפור בתנאי הרפתות, וממילא הצורך בניתוחים פחת, ובה בעת יש העדפה לטפל בבעלי החיים בטיפולים שאינם חודרניים ולהעביר לשחיטה את הפרות שנזקקות לניתוח. למעשה על פי ההערכות, פחות מ-1% מן הפרות החולבות מנותחות. לכן מן הדין חלב מרפתות שאין בהן פיקוח על הניתוחים מותר בשימוש, מפני שאין כמות של 'מיעוט המצוי' שחייבים לחשוש לה, ואף אם יש פרות מנותחות ברפת - חלבן מעורב עם חלב שאר הפרות והוא בטל בשישים. על היתרים אלו סומכות מערכות כשרות רבות בחו"ל ומתירות להשתמש בחלב מרפתות ללא פיקוח, אך ברפתות בארץ מקפידים לפקח על כל הניתוחים כדי לצאת מידי כל חשש.

4. חלב שבת

חליבת פרה בשבת אסורה מן התורה והיא כלולה במלאכת 'דש'. מחמת 'צער בעלי חיים' הכרוך במניעת החליבה למשך יממה, התירו חכמים לחלוב באמצעות גויים, או כשהחלב אינו נשמר אלא מושלך לאיבוד. ברפתות שמספקות חלב לכשרות מהדרין, החליבה מתבצעת על ידי גויים או על ידי יהודים במכונות הפועלות בשיטות המותרות בשבת. מנגד במחלבות שמספקות חלב למוצרים בכשרות רגילה אין כל פיקוח על אופן החליבה בשבת, וייתכן שהוא נחלב באופן האסור.

אם יש חשש שהחלב נחלב באיסור, מדוע הוא 'כשר'? חכמים אסרו אומנם את השימוש בחלב שנחלב בשבת באיסור, אך במקרה שלנו ישנם כמה צדדי היתר המבססים את האפשרות להשתמש בחלב זה: א) איסור ההנאה מאיסור שבת הוא מדברי חכמים (מדרבנן). יש הסוברים שחכמים לא אסרו את השימוש בחלב אלא למי שעשה את האיסור, ולא לצרכנים.⁵ ב) החלב מוגדר בכשרות רגילה משום שלא היה מעקב אחר חליבתו בשבת, אך לא ידוע בבירור שהוא נחלב באיסור, וייתכן שנחלב בדרכים המותרות. ג) רפתות שאינן מפוקחות בשבת מספקות חלב לכשרות רגילה בכל ימות השבוע, כך שכלל לא ברור שלצורך המוצר שלפנינו השתמשו בחלב שנחלב בשבת ולא בחלב שנחלב בשאר ימי החול. ד) אם התערב חלב השבת בחלב מימות החול, ייתכן שהוא בטל ברוב.

3. בכורות ה"ע"ב.

4. כן מפורש במשנה שאסרה כשרה שינקה מן הטרפה, חולין קטז ע"ב.

5. שו"ע, או"ח סי' שיח סעי' א; הכתב סופר, או"ח סי' כ, החמיר במקרה שהחלב נחלב כך בקביעות לצורך מכירה, וכן פסקו חלק מהאחרונים, כגון: שו"ת שבט הלוי, ח"ג סי' נד אות ב; שו"ת אור לציון, ח"ב עמ' רכט; ילקוט יוסף, סי' שיח סעי' ו. ויש שחלקו על כך, ראה: שו"ת הר צבי, או"ח סי' קפ.

5. חלב גויים

כאמור, ברפתות שמהן נלקח חלב שאינו מהדרין, לא מתבצע פיקוח על החליבה בשבת. כאשר ישנם פועלים גויים ברפת, הדבר מעלה חשש נוסף של חלב גויים.⁶ למעשה בחלב בכשרות רגילה סומכים על כך שהחליבה מתבצעת ברפת של ישראל, ולדעת הרמ"א במקרה זה אין צורך לחשוש.⁷ בכשרות מהדרין לא מקבלים טענה זו, מפני שכאשר בעל הרפת אינו שומר כשרות, הפועל אינו חושש ממנו להוסיף לחלב רכיבים שאינם כשרים.⁸ נוסף על כך יש שכתבו שהיתר הרמ"א שייך רק ברפת הסמוכה לבית יהודי ולא ברפתות המצויות בימינו.⁹

ב. סיכום למעשה

1. חמאת תנובה

בחברת תנובה, ההבדל היחיד בין חמאה בכשרות מהדרין לחמאה בכשרות רגילה נובע מהחלב המשמש ליצירת החמאה: לחמאה שאינה מהדרין משתמשים גם בחלב מרפתות החולבות בשבת ללא פיקוח הלכתי, ולצורך ייצור מהדרין מקפידים להשתמש בחלב מרפתות שפיקחו על עבודתן בשבת. מובן שטוב לכתחילה להשתמש דווקא במהדרין כדי לצאת מידי כל חשש חלב גויים, ולחזק את הרפתנים שומרי השבת, אך במקום צורך, מחמת הספק הרב אם באמת יש כאן חשש איסור - אפשר להקל ולהשתמש בחמאה בכשרות רגילה.

2. חמאה מחו"ל

לשם ייצור החמאה מחו"ל משתמשים פעמים רבות בחלב גויים. במקרים אלו על החמאה יסומן 'לאוכלי חמאת נוכרי'. חמאה זו אינה מתאימה למנהגם של רבים שנהגו לאכול חמאת ישראל בלבד. כמו כן חמאה מחו"ל עלולה להכיל רכיבים נוספים, והחלב שבה עלול להגיע מרפתות שאין בהן הקפדה על הניתוחים. משום כך על צרכני המהדרין להקפיד על רכישת חמאה מכשרויות מהימנות המתנהלות ברמת כשרות גבוהה.

6. במידה והחלב נחשב לחלב גוי, הדבר יהיה אסור גם לשיטת המתירים חמאת גויים, מאחר שהוא היה בבעלות יהודי בעודו חלב. רמ"א, יו"ד סי' קטו סעי' א.
7. רמ"א, יו"ד סי' קטו סעי' א; יש אומרים שלדעתו בבית יהודי כלל לא נגזרה הגזרה (ערוה"ש יו"ד סי' קטו סעי' ח), ויש אומרים שבבית יהודי הגוי חושש מלערב חלב אחר, אך במקרה שאינו חושש - אסור (גר"א לשו"ע שם, ס"ק מז).
8. כך הובא בשם הגרי"ש אלישיב בקובץ בנתיב החלב ח"א, עמ' 29; וכ"כ בשו"ת תשובות והנהגות, ח"א סי' תפ; שם, ח"ה סי' רנג.
9. תשובות והנהגות, ח"א סי' תפ.